

**ДЕФИНИРАНЕ И ИЗМЕРВАНЕ НА СРЕДНАТА КЛАСА
В БЪЛГАРИЯ**

АВТОР: Стоян Панчев

РЕДАКТОР: Десислава Николова

Юни 2013

*Изследването е изготвено с финансовата подкрепа на Think Tank Fund (Open Society Foundations)
по програмата Young Professional Development*

Съдържание

Резюме	3
Въведение.....	4
Преглед на литературата.....	5
Подбор на методология	7
Размер на средната класа в България.....	10
Средната класа като защитник на либералната демокрация.....	17
Заключение.....	20
Библиография.....	21

Резюме

Средната класа е любима тема на политици и коментатори, а тезата за ролята ѝ в развитието на обществените и икономическите процеси - многократно повтаряна, но невинаги разисквана в дълбочина. За да можем да заявим колко важна е една социална група, обаче, е добре да знаем от какви хора е съставена тя.

Целта на настоящото изследване е да дефинира и измери средната класа в България през последните години, както и да дискутира нейната политическа роля. След като са разгледани редица методологически подходи за изчисляване на броя на „хората в средата“, е избран такъв, който използва медианния нетен еквивалентен доход на едно домакинство като основен показател.

Получените резултати проследяват развитието на средната по доходи класа от 2005 г. до 2010 г. По-конкретно, изследването показва, че:

- около 3,5 милиона българи живеят в домакинства със средни доходи към 2010 г.;
- хората, живеещи в домакинства със средни доходи, са 46,9% от цялото население, тези с ниски доходи са 43,4%, а тези с високи доходи - 9,7%;
- броят на хората, които могат да се считат за средна класа, е намалял с около 200 000 души в периода от 2005 до 2010 г.;
- средната по доходи класа в България забогатява по време на икономическия бум и не губи голяма част от доходите си в първите две години от кризата (2009-2010 г.);
- за да може едно примерно четиричленно семейство от двама възрастни и две деца да се счита за част от средната по доходи класа, то неговият общ месечен доход трябва да се равнява на около 2400 лв. (към 2010 г.);
- броят на хората, живеещи в домакинства с високи доходи, се увеличава за периода на изследване (2005 г. – 2010г.) с около 2% за сметка на средната по доходи класа.

Освен по-горните резултати, изследването дискутира и политическата роля на средната класа. По-конкретно авторът аргументира необходимостта от наличие на независима група от хора, които да защитават либералната демокрация, без да целят облагодетелстване чрез политическия процес. Разгледани са и случаите, в които средната класа може да влияе негативно на демократичния процес, а именно – когато благосъстоянието на нейните членове зависи от преразпределението на публични ресурси.

Въведение

Настоящото изследване си поставя две цели. На първо място, то разглежда различните методологически подходи към измерването на „средната класа“ и се стреми да избере този от тях, който е най-подходящ за изследване на структурата на българското общество. След това авторът си поставя за цел да даде начало на експертен дебат за политическата роля на средната класа в демократичните общества.

Най-важният методологически елемент, търсен при опита да се изчисли размерът на „средната класа“, е премахването на ефекта на субективните решения върху определянето на това кой принадлежи към дадена социална група. Дефиницията се ограничава до доходите като определящ фактор, понеже те са единственият относително обективен критерий за принадлежност към „средната класа“. След обсъждане на положителните и отрицателните страни на вече разработената методология и вземайки предвид наличието и качеството на достъпната информация, е избран медианният доход като най-прецизна мярка за доход от гледна точка на целите на изследването.

Изследването започва с преглед на литературата, съдържаща различни определения за „средна класа“ и тяхното историческо развитие. Втората част се съсредоточава върху силните и слабите страни на избраната методология, а третата представлява „реално“ приложение на модела – измерване на размера на средната класа в България и проследяване на изменението ѝ през времето. Направен е и опит да се даде обяснение на някои от флукуациите. Четвъртата част се занимава с политическото измерение на „средната класа“ и се опитва да изясни някои от аспектите на нейната роля в либералните демокрации. Изследването завършва с обзор на достигнатите заключения.

Преглед на литературата

Средната класа е център на анализите на философи, социолози и други изследователи на обществата от векове. Разсъжденията за политическата роля на „хората в средата“ – които не са нито много бедни, нито много богати – могат да бъдат проследени чак до Древна Гърция и трудовете на Аристотел. В известния си трактат „Политика“ гръцкият философ пише, че добре работещият град-държава се нуждае от конституция, контролирана от многочислена „средна класа“.

Индустриалната революция обаче е тази, която дава началото на голяма вълна от изследвания през 19-ти век, които полагат основата на съвременните анализи на разслоението на обществото. Според Rose(1995) „...практиката да се класифицират официално частите на британското общество по тип заетост и сфера започва през 1851 г.“ С времето британското управление започва да събира все повече информация за отделните граждани, разделяйки ги според професиите и социалния им статус. Въз основа на натрупаната вече информация, е изработен и Официалният доклад на Регистъра от 1913 г., който от своя страна е източник на информацията, залегнала в схемата на обществените класи на Т.Х.Ц. Стивънсън.

Според Boston (1984) целта на Стивънсън е да анализира детската смъртност (понеже той се занимава с медицинска статистика). При все това неговият труд води до изработване на анализ на обществото, според който то се дели на три основни социални класи - висока, средна и работническа класа. Boston (1984) твърди, че Стивънсън проявява интерес към въпроса дали „средната класа“ се самовъзпроизвежда. Неговото определение за средна класа е основано на сумата от човешкия капитал, притежаван от членовете на всяка една от класите. Според определението на Стивънсън, принадлежността към дадена класа се определя от професията – в неговото разпределение мениджърите, професионалистите в дадена сфера и висшите държавни чиновници принадлежат към средната класа.

Birdsall, Graham and Petinatto (2000) отбелязват, че „...ранните определения за „средна класа“ са пряко свързани с новите видове производство и последвалите от тях изменения в отношението статус – професия, което от своя страна изисква минимално образование и приходи“. Както вече отбелязахме, за ранните изследователи особено важно при това разграничение е човешкият капитал и най-вече - образованието.

Подобни определения се ползват до (а и след) средата на ХХ век. Вагу (1949) например дефинира средната класа като хората, които в производствения процес „извършват интелектуалните и бюрократичните дейности; или пък всякакъв тип работа и инвестират малко капитал“. Средната класа на Weber (1947) е съставена от хората, които поради възможностите си за работа и социална мобилност не принадлежат нито към бедните, нито към богатите. Goldthrope et. al (1976) разглеждат „хората в средата“ като онези, които планират в бъдеще и дават външен облик на тези си планове чрез спестявания и инвестиции (например в образование).

Друг популярен метод за определяне на „средна класа“ се основава на професионална социална класификация, както подхождат Ericsson, Goldthrope and Protocarrero (1979). Тук от най-голямо значение са професионалните отношения и статусът на работника, които разделят групите заети в различни социални групи. Както посочва Oesch (2003), системата на Голдторп е много популярна сред европейските социолози, но страда от факта, че е основана на условията на пазара през 70-те години и по тази причина не взема предвид две важни изменения в пазара на труда. Едното е все по-голямото увеличаване на броя хора, заети в сферата на услугите, а другото е увеличаването на броя жени в работната сила в сравнение с преди четиридесет години.

Това обстоятелство е от значение, понеже – както отбелязва Sainsbury (1987) – наличието на различни видове „служители в сферата на услугите“ и „служители с ниски заплати“ води до поява на „зона на преливане между работническата класа и средната класа“. По-съвременните подходи към проблемите на дефинирането и измерването на „средната класа“ обикновено се характеризират с по-малко съсредоточаване върху професията, заетостта и образованието на отделните хора и прехвърляне на фокуса върху доходите и имуществото.

Пример за такъв подход са Birdsall, Graham and Pettinato (2000), които „[в]место това ползват относителния доход, за да определят кои домакинства са буквално в средата на разпределението на доходите в дадена страна, иначе казано домакинствата с доход на глава между 75% и 125% от медианния доход на глава от домакинство за страната“. Thurow (1984) се съсредоточава по сходен начин върху хората с доход между 75% и 125% от медианния и установява, че размерът на средната класа в САЩ се е свил от 28% от всички домакинства през 1976 г. до 24% през 1982 г.

Определението на Lawrence (1984) също се основава на доходите, но обръща по-голямо внимание на седмичните доходи на работещите на пълен работен ден на надница или заплата – според него „средна класа“ са онези, чиито седмичен доход е между две трети и четири трети от медианния за 1983 г. Прилагайки този метод, Лоурънс установява, че броят на работниците „в средата“ е спаднал от 50% през 1969 г. на 46% през 1983 г.

Bradbury (1986) използва друг метод за определяне размера на средната класа – той дефинира средната класа като семействата с годишен доход между 20 000 и 49 999 щатски долара според стойността им през 1984 г. Дефлирайки тази стойност, Бредбъри изчислява, че средната класа се е свила от 53% от семействата през 1973 г. на 58% през 1984 г. Този подход е основан на оценка на разходите и определяне на това кои от тях могат да бъдат отнесени към определена класа – с други думи, следва да се прецени какви са моделите на потребление на хората, които принадлежат към „средната класа“. Системата, ползвана от Nelson (2000), пък предлага коренно различен подход – тя използва перцентилите на доходите в „средата“, за да установи не размера на групата, а доходите на хората и/или домакинствата, като обикновено за целта се използват средните (3-ти и 4-ти) квинтили.

Има още един подход, който е коренно различен от методологическа гледна точка и е ползван често от медиите, отколкото в академичните среди; той разчита на информация, събрана чрез допитвания и въпросници. Иначе казано тук респондентите на дадено проучване биват помолени да се определят като част от дадена социално-икономическа група въз основа на собствените си представи. Пример за прилагане на този подход е изследването на Pew от 2012 г., според което 49% от респондентите се самоопределят като „средна класа“, а този брой е спаднал спрямо 53% през 2008 г. Същото изследване сочи, че „ниската класа“ и „ниската средна класа“ са нараснали на 32% през 2012 в сравнение с 25% през 2008 г.

Ако трябва да обобщим, академичните подходи към определянето на средната класа са се развили от съсредоточаване върху образованието и вида заетост през XIX век до методите от края на XX век, според които доходите са най-важният определящ фактор за разположението на отделните хора в рамките на социалната стратификация.

Подбор на методология

Първото важно решение при избор на дефиниция на средната класа, приложима към съвременното българско общество, е на кой от обсъдените по-горе методи да се спрем – фиксирана дефиниция, основана на професия и образование, или пък такава, която ползва относителен доход и/или собственост.

Настоящото изследване ползва втория подход заради важни изменения в структурата на икономиките на световно равнище, които водят до драстични промени в социалната стратификация. Развитието на нови технологии, включването на жените в работната сила, промените в традиционните професионални разделения, глобализацията, разпространението на образованието и спадането на относителната му стойност правят определенията за „средна класа“, ползвани през XIX век, по-трудно приложими при описване на съвременното българското общество.

Най-подходящият метод за измерване на средната класа е основаният на доходите и собствеността. Причината за това е, че стабилна средна класа не само консумира (чрез годишния си доход) повече стоки и услуги от бедните и по-малко от богатите, а и също така може да поддържа това си икономическо поведение за по-дълъг период от време. Тук собствеността е особено важна, понеже в период на криза (когато повишаващата се безработица се превръща в проблем дори и за образованите и опитни работници) натрупаният капитал е в състояние да поддържа човек или домакинство в рамките на средната класа.

При измерването на собствеността на българското население се сблъскваме с много сериозен проблем – наличието на данни. Няма официална статистика за собствеността или благосъстоянието на населението. Въпреки че някои консултантски фирми (Индъстри Уоч, например¹) са се опитвали да измерват богатството на домакинствата, техните изчисления включват множество условия и допускания, които не позволяват да бъдат използвани за целите на това изследване. По същата причина, дори и в държави като САЩ, където се събират подробни статистически данни, изследователи обикновено не се опитват да включват собствеността в своите измервания на размера на средната класа (както може да се види в Глава 1) . С други думи, дори и собствеността да е от значение при определянето дали един индивид е част от дадена социална прослойка, на практика е невъзможно тя да бъде включена в настоящото изследване. По тази причина в това изследване средната класа се измерва според доходите.

От различните подходи за определянето на средна класа според дохода за целите на настоящото изследване беше избран този, предложен от Birdsall, Graham, Pettinato (2000) и Thurow (1984) – те разглеждат индивидите с доход, близък до медианния. Техният метод позволява сравняване на резултатите в различни държави и разглеждането на динамиката в различни времеви периоди. Алтернативният подход – употребата на квинтили и квартали – по дефиниция ограничава размера на „средната класа“. Избраният за това изследване модел също така заобикаля проблема с рязко сменящите се професионални категории и инфлираната стойност на образованието.

¹<http://www.iwatchbulgaria.com/en/news/view-news-0358/Household-financial-wealth-exceeded-BGN-50-billion.html>

Таблица 1: Предимства и недостатъци на различните подходи към измерването на „средната класа“

Подход	+	-
Социално разграничение по професия	Включва професиите, които оформят средната класа	Не е съвместим с измененията на пазара на труда
Годишен доход (въз основа на потребление)	Отразява потреблението на средната класа	Може да генерира случайни резултати; трудно се проследява времево
Доход на работниците на заплата	Следи източника на приходи в домакинството	Не върши работа при изучаване на домакинства и при наличие на различни източници на доходи
Квинтили по доходи	Изчислява се лесно	Фиксиран обхват на „средната класа“
Медианен доход	Позволява сравнения във времето и пространството	Не взема предвид потреблението на „средната класа“

Следва да се вземат и някои важни решения при работата с различните подходи за измерване и дефиниране на средната класа. На първо място, да се реши каква да е основната единица на изследване – семейства, отделни индивиди или домакинства. Данните, събрани от Евростат за българските домакинства за периода между 2006 г. и 2011 г., използвайки Изследването на доходите и условията на живот в ЕС (SILC), са особено ценни. Те съдържат личния медианен доход, претеглен според състава и размера на домакинствата. Употребата на модифицираната скала на ОИСП позволява да се даде тежест на всички членове на домакинството, като пълният (нетен) доход на домакинството се разделя на броя „претеглени пълнолетни“. Скалата е както следва: 1 за първия пълнолетен, 0,5 за втория и за всеки следващ човек над четиринадесет годишна възраст и 0,3 за всяко дете на възраст под четиринадесет години.

Вторият важен въпрос е кое измерване на доходите да се ползва. Както беше показано в първата част от това изследване, възможностите включват доходи от заплата и надница или цялостен доход от всички възможни източници. Важно е също да се реши дали да бъдат включвани (или изключвани) платените данъци и получените социални трансфери.

Методологията на SILC, която ще бъде ползвана, се основава на „всички парични доходи, получени от всички източници от всеки член на домакинството...; това включва доходи от работа, инвестиции и социални помощи, както и всички други доходи на домакинството; платените данъци и социални плащания се изваждат от тази сума“. С други думи, избраният в настоящото изследване метод на измерване на дохода е медианен нетен изравнен разполагаем доход.

След като определението за доход и единиците за изследване са избрани, остава да се определят интервалите, които ще ограничават средното съсловие. Това, което забелязват Horigan and Naugem (1986), е, че „предвид случайния и интуитивен характер на средната класа“ е разбираемо защо повечето изследователи не залагат критерии за ползваните интервали на доходи. Хориган и Хауген разработват свои, за да могат да проведат тест за чувствителност на събраните данни. Идеята зад това е да се зложат разумни граници на размера на „средната класа“, които да позволяват сравнения между различни времеви периоди.

Двата критерия включват следното: Първият представлява долната граница на групата на „средната класа“, заложена между 60% и 90% от медианния доход. Причината за това е, че долната граница следва да е значително над линията на бедност. В нашия случай, понеже официалната линия на бедност, заложена от Евростат е 60% от медианния нетен изравнен разполагаем доход, като долна граница ще използваме 90-тия процент. Вторият критерий служи за ограничаване на размера на „средната класа“, оставяйки достатъчно пространство за „горна класа“.

Той се състои от два компонента – размерът на „средната класа“ трябва да е между 40% и 60% от населението и в същото време „горната класа“ трябва да бъде поне 5%. Независимо от това, кой доходен интервал бъде избран за изследване, резултатите трябва да отговарят на тези критерии. Следвайки подхода на Хориган и Хауген, настоящото изследване ще търси „средна по доходи класа“, която обхваща между 40% и 60% от населението и оставя място за „горна по доходи класа“, която е поне 5%. Долната граница на тази група е заложена на 90% от медианния нетен изравнен разполагаем доход, измерен от НСИ по методологията на SILC.

Размер на средната класа в България

За да се достигне до доходния интервал, който да обхване „средната класа“ и за да може да се определи точният брой на хората, които са част от нея, трябва да се премине през следните стъпки:

1/ Изчислява се доходът на няколко интервала като долната граница винаги е една и съща, а горните се различават (както е обяснено в предишната глава);

2/ След това, с помощта на доходните децили и персентили, без да се определя точният размер на „средната класа“, се проверява дали избраният интервал отговаря на критериите на Хориган и Хауген;

3/ На трето място, след като е избран най-подходящият за целите на изследването интервал, се залагат долната и горната граница на „средната по доходи класа“ и се ползват данните от Националния статистически институт на България за изчисляване на размера ѝ.

Като начало базирайки се на критериите на Хориган и Хауген калкулираме няколко интервала, които е възможно да отговарят на използваното определение. Както беше посочено по-горе, долната граница е заложена на 90% от медианния нетен изравнен разполагаем доход, а що се отнася до горната граница, тя ще бъде избрана сред няколко възможности, за които е вероятно да отговарят на втория тип критерии.

Таблица 2: Горна и долна граница на „средната по доходи класа“ (в евро)

Граница на доход	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Медианен изравнен нетен доход	1 384	1 481	2 171	2 828	3 017	2 901
90%	1 245	1 332	1 953	2 545	2 715	2 610
210%	2 906	3 110	4 559	5 938	6 335	6 092
220%	3 044	3 258	4 776	6 221	6 637	6 382
230%	3 183	3 406	4 993	6 504	6 939	6 672
240%	3 321	3 554	5 210	6 787	7 240	6 962
250%	3 460	3 702	5 427	7 070	7 542	7 252

Източник: Евростат

След като са изчислени горната и долната граница за няколко възможни интервала на „средна по доход класа“ ще използваме доходните децили и 95-ия персентил, за да се определи кой от тези интервали е най-подходящ за целите на изследването. За да се постигне това, следва да се установи дали интервалите отговарят на критериите на Хориган и Хауген (въз основа на горната граница на всеки децил или персентил): дали конкретната „средна по доходи класа“ съставлява между 40% и 60% от населението и дали е налице „горна класа“, която да представлява поне 5% от населението.

Важно е да се отбележи, че Евростат не съветва да се ползват доходните децили и персентици за целите на сравнителни изследвания поради качеството на данните, ползвани за тяхното съставяне. При все това, те вършат работа като приблизителен ориентир дали даден интервал е подходящ за дефиниране на „средна по доходи класа“ през него.

Таблица 3: Децили по годишни доходи в България (2006-2011) (в евро)

Децили по доходи (горни граници)	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1-ви	622	548	933	1 193	1 254	1 160
2-ри	858	843	1 268	1 618	1 765	1 641
3-ти	1 022	1 062	1 553	2 030	2 196	2 052
4-ти	1 197	1 270	1 846	2 441	2 607	2 463
5-ти	1 384	1 481	2 171	2 828	3 017	2 901
6-ти	1 591	1 706	2 592	3 222	3 458	3 389
7-ми	1 832	1 977	3 006	3 767	4 011	3 896
8-ми	2 126	2 370	3 563	4 486	4 742	4 668
9-ти	2 641	2 990	4 630	5 829	6 003	6 013
10-ти*						
95-ти перцентил (горна граница)	3 208	3 592	6 199	7 319	7 471	7 535

Източник: Евростат

*Няма таван на доходите

Ето и един пример как се ползват интервалите за определяне дали са релевантни за по-нататъшно изследване. Ако вземем интервала между 90% и 220% през 2011 г., то следва че „средната по доходи класа“ разполага с между 2611 и 6382 евро на година. Ползвайки Таблица 3, може да се определи, че долната граница е в обхвата на 5-тия децил (доход от 2463 и 2901 евро), а горната граница е в обхвата на 10-тия децил (над 6012 евро), като същевременно не попада в обхвата на 95-ия децил (над 7535 евро). По този начин условията за наличие на „горна по доходи класа“ между 5% и 10% от населението и на „долна по доходи класа“, по-голяма от 40% и по-малка от 50% от цялото население, са изпълнени. Следователно, ако интервалът между 90% и 220% отговаря на критериите на Хориган и Хауген за целия изследван период, то той е подходящ за следващата стъпка, а именно проверка на това дали този интервал може да бъде използван за определяне размера на „средната по доходи класа“ в България.

При използването на описания в предния абзац метод, три интервала се открояват като възможни за определяне на „средна по доходи класа“: 90%-210%, 90%-220% и 90%-230% от медианния нетен изравнен разполагаем доход. Следващата стъпка изисква получаване на допълнителни данни от Националния статистически институт за размера на групите, които получават годишен нетен разполагаем изравнен доход в тези три диапазона.

Последният етап от определянето на точния брой хора, които живеят в домакинства със средни доходи, е да се използват изчислените граници на доходите и да се изиска допълнителна информация от Националния статистически институт относно тези граници. Така се постигат два резултата – на първо място може да се установи точният брой хора, които спадат в тази категория, а на второ става възможно да се разбере кой от интервалите отговаря напълно на критериите,

заложили в методологията на изследването. В съответствие със статията на Хауген и Хориган се цели получаването на средна класа, която съставлява между 40% и 60% от цялото население, но „оставя място“ за „висока класа“ от поне 5%.

Таблица 4: Брой хора в домакинства от средната класа като процент от цялото население (2006 г.-2008 г.)

Година на изследване	2006		2007		2008	
	Брой хора	% от цялото население	Брой хора	% от цялото население	Брой хора	% от цялото население
Годишен нетен изравнен доход						
90% до 210%	3 789 120	50,3	3 588 270	48,5	3 512 030	46,0
90% до 220%	3 874 977	51,5	3 682 614	49,8	3 602 372	47,2
90% до 230%	3 921 426	52,1	3 766 316	50,9	3 671 613	48,1
90% до 240%	3 979 680	52,9	3 843 273	52,0	3 705 183	48,5
над 210%	525 012	7,0	634 717	8,6	802 584	10,5
над 220%	439 155	5,8	540 373	7,3	712 242	9,3
над 230%	392 706	5,2	456 671	6,2	643 001	8,4
над 240%	334 452	4,4	379 714	5,1	609 431	8,0

Източник: НСИ

Таблица 5: Брой хора в домакинства от средната класа като процент от цялото население (2009 г.-2011 г.)

Година на изследване	2009		2010		2011	
	Брой хора	% от цялото население	Брой хора	% от цялото население	Брой хора	% от цялото население
Годишен нетен изравнен доход						
90% до 210%	3 602 712	47,6	3 664 132	48,6	3 517 089	46,9
90% до 220%	3 704 846	48,9	3 754 040	49,8	3 616 332	48,2
90% до 230%	3 780 400	49,9	3 816 966	50,6	3 695 416	49,2
90% до 240%	3 831 094	50,6	3 891 511	51,6	3 761 685	50,1
над 210%	716 673	9,5	649 623	8,6	727 453	9,7
над 220%	614 539	8,1	559 714	7,4	628 210	8,4
над 230%	538 985	7,1	496 789	6,6	549 126	7,3
над 240%	488 291	6,4	422 243	5,6	482 857	6,4

Източник: НСИ

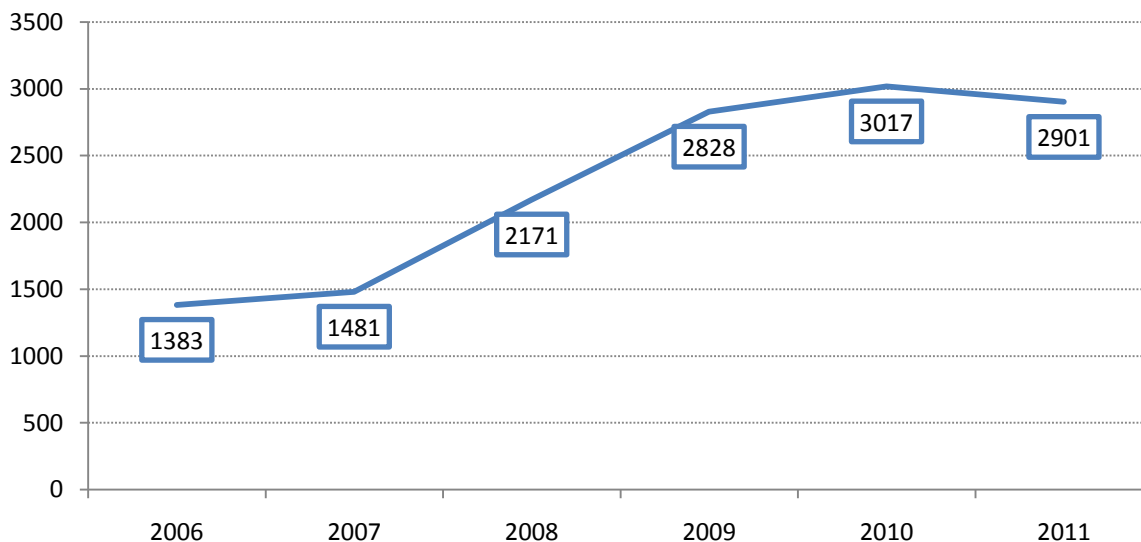
Разглеждането на данните (Таблица 4 и Таблица 5) води до определянето на три възможни интервала на доходи на средната класа. Това са 90% до 210%, 90% до 220% и 90% до 230% от нетния изравнен доход. И трите отговарят на критериите за наличие на средна класа между 40% и 60% от цялото население, но оставят място и за горна класа от поне 5%.

Данните от базата на НСИ могат да се използват за проследяване на историята и развитието на средната по доходи класа. И по-точно става възможно да се определи колко хора са живели в домакинства от средната по доходи класа за разглеждания период.

Преди извеждането на каквито и да било заключения трябва да се има предвид, че записаните години са тези, в които са провеждани линейни изследвания и събираната по този начин информация (обикновено през лятото) е представителна за състоянието на доходите за предишната година – т.е. изследването за 2009 г. е проведено през същата година, но представя състоянието на доходите през 2008 г.

Графика 1 представя отправната точка – година на изследване 2006 г. – когато между 3,7 и 3,9 милиона живеят в домакинства от средната класа. Техният брой спада през следващите две години и достига между 3,5 и 3,6 милиона през 2008 г. Този спад е последван от ново увеличение до между 3,6 и 3,8 милиона в годината на изследване 2010 г., което обаче е последвано от нов спад до между 3,5 и 3,6 милиона в годината на изследване 2011 г.

Графика 1: Медианен нетен изравнен разполагем доход в евро, години на изследване 2006-2011 г.

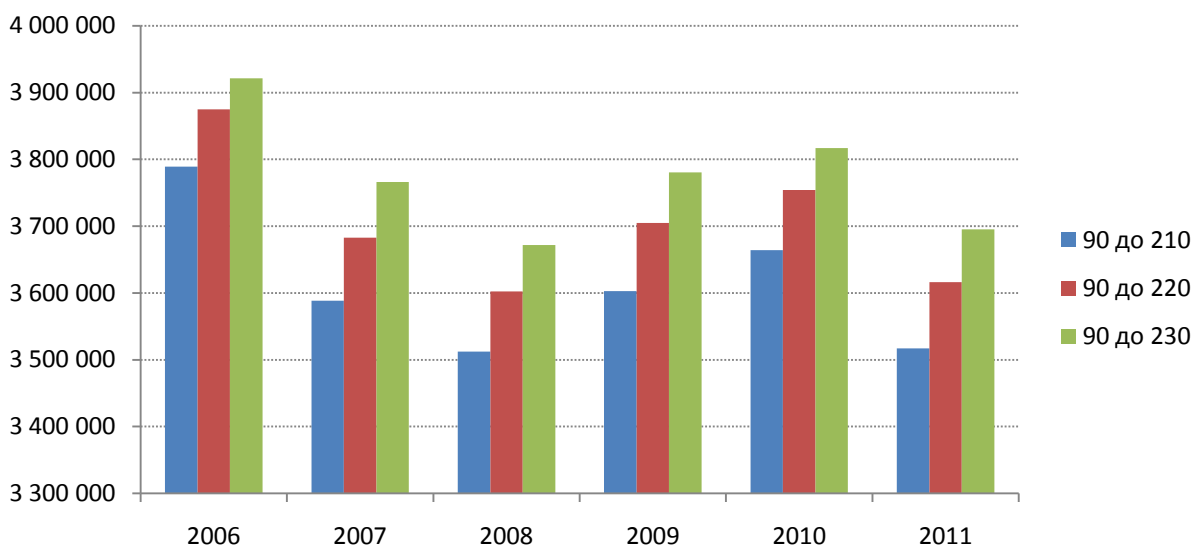

Източник: Евростат

Разглеждането на тенденциите в Таблицы 4 и 5 сочи, че налице е група от приблизително 150 хиляди души, които се включват и отпадат от групата на средната по доходи класа през разглеждания период. Най-резкият спад е през 2007 г. и 2008 г. (при интервал от 90% до 210%), а както личи от Графика 4, повечето хора се изкачват нагоре по стълбицата на доходите и стават част от горната по доходи класа. Това също така съвпада с увеличение на доходите на средната по доходи класа – медианният нетен изравнен доход нараства от 1348 евро през 2006 г. на 2171 евро през 2008 г.

Обяснението за тези тенденции е в значителния икономически ръст в годините на възход преди срива от 2008 г., който се пренесе върху реалната икономика на България през 2009 г. Икономическият ръст доведе до увеличение в медианния доход и до увеличение на броя хора, принадлежащи към домакинства от горната по доходи класа. В следващата година на изследване – 2008 г. – се наблюдава относително малко изменение на броя хора, които принадлежат към различните класи по доходи. Медианният доход продължава да расте до годината на изследване 2010 г., когато достига 3017 евро и започва да спада, което съвпада с началото на икономическата криза.

Графика 2: Брой хора, живеещи в домакинства от средната по дохода класа (разглеждани години 2006 г. – 2011 г.)

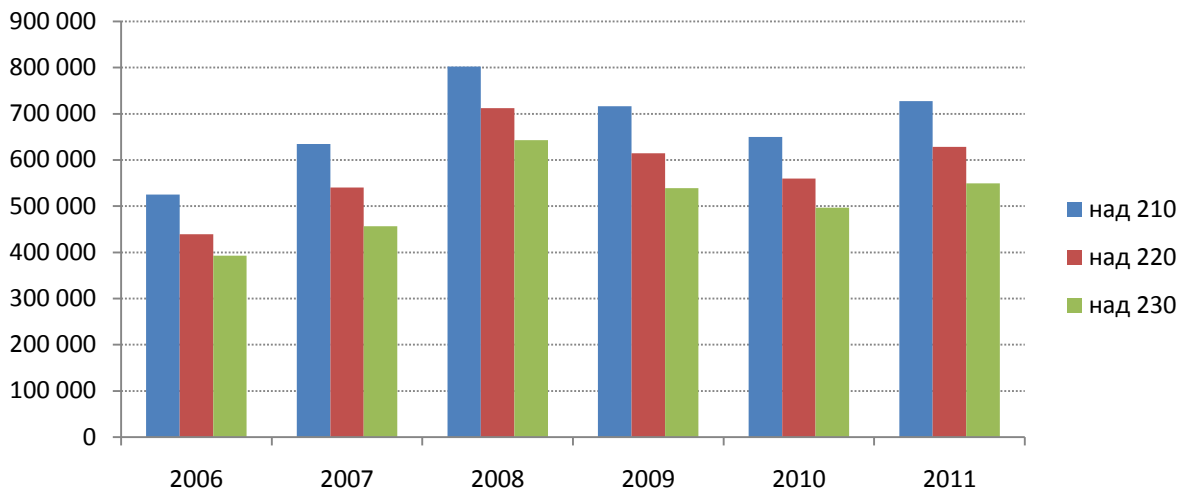

Източник: НСИ

За да се изгради пълна картина на измененията в различните доходни интервали, е важно да се включи и информация за хората, живеещи в домакинства от „горната по доходи класа“. Графика 3 показва измененията в размера на тази класа според трите различни определения за границите на дохода на средната класа.

Тук не се наблюдават толкова много изменения в сравнение със средната класа. Според всяко от трите определения през годината на изследване 2006 г. размерът на горната класа е между 5% и 7%, следва увеличение до 8,4%-10,5% през 2008 г. Към края на разглеждания период се наблюдава спад от около 1 процентен пункт до 7,3%-9,7% в годината на изследване 2011г. От гледна точка на процентите тези изменения не изглеждат особено значителни предвид краткия период на изследване. От гледна точка на реалната промяна на броя на хората, живеещи в домакинства от средната класа, и определението за доходен интервал между 90% и 210% обаче, промяната е от 525 012 души през 2006 г. на 727 453 души през 2011 г.

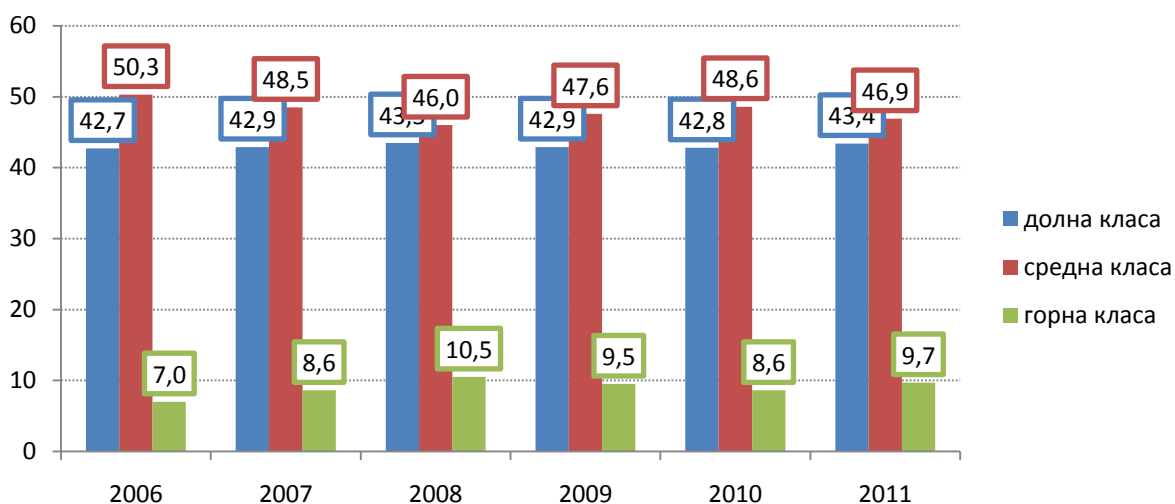
Графика 3: Брой хора, живеещи в домакинства от „горна по доходи класа“ (години на изследване 2006г.-2011г.)

Източник: НСИ

Разглеждането на относителния размер на всички класи по доходи дава по-точна представа за това къде се случват измененията в периода 2006 г. – 2011 г. Например, използвайки интервала между 90% и 210% (както личи от Графика 4), се достига до заключението, че има много малко изменение в броя хора (като процент от цялото население), които принадлежат към домакинствата от ниската по доходи класа – техният дял остава около 43% от популацията за целия изследван период. По тази причина свиването на средната по доходи класа от 50,3% през 2006 г. до 46,9% през 2011 г. е следвано от много малко увеличение на долната по доходи класа и по-значително увеличение на горната по доходи класа – от 0,7% в началото на периода до 2,7% в неговия край.

Графика 4: Изменения в размера на класите по доходи като процент от цялото население според определението за средна класа в интервала между 90% и 210% (2006г. – 2011г.)

Източник: Изчисления

Пример за домакинство, където медианният нетен изравнен доход на всеки член е към горната граница на интервала на средната класа (според определението за интервал на доходите между 90% и 220% от нетния еквивалентен доход) би изглеждал по следния начин: четиричленно семейство, състоящо се от двама пълнолетни, едно дете над четиринадесетгодишна възраст и едно под четиринадесетгодишна възраст, което общо прави 2,3 претеглени пълнолетни (1 за първия пълнолетен, 0,5 за втория, 0,5 за детето над 14 години и 0,3 за детето под 14 години). Техният общ за домакинството доход е 14678 евро ($2,3 \cdot 6328$ евро). Това се равнява на 28 623 български лева (BGN), което прави месечен доход на домакинството от 2385 лева.

Средната класа като защитник на либералната демокрация

Дискурсът, който се опитва да обвърже социалната стратификация с различните форми на управление, отново може да бъде проследен до Древна Гърция и по-точно до Аристотеловата „Политика“. Изследователи на обществените процеси търсят различни обяснения и причинно-следствени връзки между влиянието на дадена група хора и ефектите на това влияние върху политическото управление. Аристотел в частност изказва мнението, че определена група между тези, които се считат за богати, и тези, които се определят като бедни, играе ролята на баланссьор на различните интереси на двете групи - имотните и малоимотните хора. Общността от хора „в средата“ се счита за основен инструмент за поддържане на равновесието в политиката.

Според Аристотел средната класа се състои от хора, които не притежават много собственост или богатство, но не са и напълно лишени от тях. Той дефинира средната класа също като онези, които нито искат собствеността на другите (както прави долната класа), нито пък някой иска тяхната собственост (както е при горната класа). Това е и причината, поради която според Аристотел средната класа е в състояние да поддържа такава политическа система, която не е нито тирания на богатите, нито прекалено ентусиазираната демокрация на бедните. Всъщност Аристотел използва отделна дума за демокрацията на средната класа – полития. По-долният цитат от „Политика“ най-точно обобщава мнението на древногръцкия мислител:

„Интересуваме се от това коя е най-добрата форма на управление и начин на живот за повече хора и държави. Доброто само по себе се състои в умереността; и ако в дадена държава средната класа е лишена от амбицията на богатите и дребнавостта на бедните, то тя представлява естествена връзка, която позволява политическа стабилност. Затова можем да заключим, че управление, основано на тази класа [...], би било най-добро. В такова управление няма да има фракции и то има най-голяма възможност да бъде стабилно“.

Сред по-съвременните трудове по въпроса се отличава класическото изследване на Barrington Moore (1966), което дискутира развитието на модерните структури и форми на управление. Според Мур наличието на активна и независима градска средна класа е задължително условие за успешното изграждане на парламентарна демокрация. Ако липсва буржоазия, то не може да съществува и демокрация. Той разглежда прехода от феодалното общество към модерното такова именно през призмата на разширяването на средната класа, която изисква по-голямо представителство във властта и повече конституционно защитени права.

Есетата и статиите на Lipset (1960), които разглеждат връзката между икономическото развитие, появата на демокрацията и издържливостта на демократичните институции, дават началото на дебат по темата за възникването на демократичните институции, продължил десетилетия. По неговото мнение „демокрацията е пряко свързана с икономическото развитие. Колкото по-богата е дадена нация, толкова по-голяма е вероятността да поддържа работеща демокрация“. За да подкрепи това си твърдение, Липсет цитира голям брой изследвания, които разглеждат връзката между образованието и социаликономическия статус от една страна и демократичните ценности от друга.

Тези разсъждения съвпадат и с наблюденията на Huntington (1991) върху прехода към демокрация в Португалия, Испания и Гърция през 70-те години на 20-ти век. Резкият икономически растеж преди прехода води до увеличение в размера на средната класа и едновременно с това дава и нов тип независимост, съчетана с все по-големи очаквания. Това, което Lipset (1960) изпуска, а Huntington (1991) забелязва, е, че в някои случаи средната класа

поддържа авторитарните режими и не подкрепя демокрацията – пример за това са редица държави от Южна Америка (вкл. Бразилия), особено през 60-те и 70-те години.

Diamond (1992) от своя страна интерпретира тезата на Липсет по следния начин: „икономическото развитие изменя отношенията между държава и общество в полза на появата и поддържането на демокрация“. Необходимите условия за поява на демокрация са прекъсването на зависимостта на средната класа от държавата и прекратяването на практиките на непотизъм и корупция. Тук трябва да се има предвид още едно обстоятелство – наличието на средна класа не е достатъчно понеже всяко общество може да развие средна класа, която има определени доходи и собственост. Особено важен е начинът, по който е придобита собствеността на средната класа.

Там, където раздут държавен апарат контролира по-голямата част от производството, а малки групи в правителството и администрацията ограничават достъпа до ресурсите и ключовите производства, средната класа не би подкрепяла изменение на статуквото към либерална демокрация поради зависимостта си от статуквото и потенциалните загуби, които може да понесе. Както посочва Diamond (1992), бързата централизация, увеличаването на обема и ролята на държавата и следствията от тях са най-доброто историческо обяснение на провала на демокрациите:

„Това превръща политическата корупция в основен инструмент за издигане в обществото, което лишава демократичните общества от икономически ресурси и политическа легитимност. Благодарение на възпиращите ефекти на системното търсене на социални придобивки и пречките пред предприемачеството, наложени от доминиращата държавна собственост, регулациите, данъците и етатизмът задушават и блокират икономическия растеж. Премахването на икономическата конкуренция от частния сектор предотвратява появата на самостоятелна, продуктивна (а не паразитна) буржоазия.“

Всъщност, Diamond (1992) доразвива твърдението на Mosca (1893/1939), според което демокрацията изисква „голяма класа от хора, чиито икономическо състояние не зависи от тези, които държат върховната власт“. Без такава класа, която може да се издържа сама, без да разчита на преразпределителната дейност на държавата, либералната демокрация би била просто още един инструмент за придобиване на контролирани от администрацията ресурси. В страните, където е налице значителна намеса на държавата в икономиката, независимата средна класа бива заменена от „политическа класа“, както Sklar (1965) нарича групата, която цели придобиване на богатство и ресурси чрез манипулация на достъпа до публична собственост или чрез различни форми на протекционизъм.

Сходна аргументация излага и Науек (1960) в “Конституция на свободата”. Демокрацията е добър механизъм за разрешаване на проблемите, породени от „разлика в мненията“ само в случаите, когато не позволява на някои групи да си присвояват системата и да я подчиняват на собствените си цели, ползвайки принудителната ѝ сила. Необходимо е да съществува пространство, в което мнозинството или демократичният процес да не се месят, така че да могат да се развиват независими гледни точки, които са задължителни за функционирането на демократичните системи.

Възгледът, че управлението следва да бъде водено от мнението на мнозинството, носи положителни резултати само тогава, когато това мнение е независимо от управлението. Демократичният идеал почива на идеята, че концепцията, която ръководи управлението, е продукт на независим и спонтанен процес. Следователно неговото изпълнение изисква наличието

на голяма група, която не е зависима от контрола на мнозинството и в която се формират мненията на отделните личности.

Средната класа може да бъде и често е била защитник на демокрацията. Когато обаче искаме демокрация, която да не бъде „превзета“ от интересите на различни групи – независимо от коя класа произлизат те – и ползвана за постигане на техните цели за сметка на тези на останалите, то наличието на силна **група независими хора**, която да действа като коректив на властта, е задължително. Средна класа от предприемчиви индивиди, които нямат желание да злоупотребяват с демократичния процес, е подходящ кандидат за сърцевината, около която да се образува тази група.

Заклучение

Целта на настоящото изследване е да даде отправна точка на дискусия за ролята на средната класа в демократичните общества и едновременно с това да отговори на въпроса кои хора я съставляват. Търсенето на истината за това коя класа играе ключова роля в определена политическа система и дали нейното влияние е положително или отрицателно, що се отнася до цялостното състояние на отделните членове на същото това общество, следва да бъде в центъра на едно такова изследване.

Изборът на определение за средната класа по необходимост включва няколко субективни решения. Стремешът на настоящото изследване е да внесе яснота в употребата на термина „средна класа“ и да предизвика дискусия по различните начини за измерване и изучаване на социалната стратификация. Търсеният резултат е да се достигне до описание на „групата в средата“, което намалява до максимална степен неяснотите и свежда до минимум влиянието на неизбежните субективни решения при конструирането на дефиницията.

Особено полезно би било по-прецизното определение, що се отнася до политическите дискусии по въпроса. „Положението на средната класа“ е любима тема както на политиците, така и на изследователите на политическия процес. И двете групи твърдят, че се интересуват от благосъстоянието и обществената роля на групата в средата – в много случаи, изхождайки от популярната теза, че тези, които не са нито бедни, нито богати, са защитници на демокрацията. Именно във факта, че определението за „средна класа“ е често мъгляво, се крие причината за популярността на термина сред изкушените от политическата игра.

Настоящото изследване предлага определение на средна класата заедно с обяснение за избора на конкретната методология, по която размерът ѝ да бъде определен. Подходът, използващ медианния доход, се базира на най-качествената статистическа информация, налична за България. Данните за медианния доход са лесно сравними през различни периоди от време и в различни европейски държави, а и спестяват проблема с твърде многото допускания, налични в другите модели. Тук също така се разглеждат политическата роля на средната класа и необходимостта от наличие на независима група от хора, които да защитават либералната демокрация без да целят облагодетелстване чрез политическия процес.

Ползвайки методологията, описана в третата част на изследването, се достига до заключението, че броят индивиди, живеещи в домакинства със средни доходи в България, е намалял през изследвания период между 2006 г. и 2011 г., като причината за това може да бъде открита в промените на доходите в условията на икономическа криза и последваща стагнация. Видно е също, че покачането на медианния доход води до по-богата „средна по доходи класа“.

Библиография

- Birdsall, N; Graham, C. and Pettinato, S. (2000), "Stuck in the Tunnel: Is Globalization Muddling the Middle Class", *Center on Social and Economic Dynamics*,
- Boston, G. (1984) 'Occupation, Industry, Social Class and Socio-economic Group'. Mimeo.
- Bradbury, L.K. (1986), "The Shrinking Middle Class", *New England Economic Review*, pp. 41-55
- Diamond, L. (1992). "Economic Development and Democracy Reconsidered", *The American Behavioral Scientist*, pg. 450
- Erikson, Robert; Goldthorpe, John H. and Portocarrero, L. (1979), Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden', *British Journal of Sociology* 30: 415-441.
- Goldthorpe, John H. and Keith Hope. (1976). "The Social Grading of Occupations: A New Approach and Scale." Oxford: Clarendon Press.
- Hayek, F.A. (1960). "The Constitution of Liberty", Chicago: University of Chicago Press.
- Horrigan, W. M and Haugen, E.S. (1986), "The Declining Middle Class Thesis: A Sensitivity Analysis", Bureau of Labor Statistics, pp. 3-13
- Huntington, S.P. (1991). "The third wave: democratization in the late twentieth century", Norman OK, University of Oklahoma Press
- Lawrence, Z.R. (1984), "Sectoral Shifts and the Size of the Middle Class", *The Brookings Review*, pp. 3-11
- Lipset, S.M. (1960). "Political man. Political Bases of Politics", *Garden City: NY*, Doubleday
- Moore. B. (1966). "Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World", Boston: Beacon Press
- Mosca, G. (1939). "The ruling class: Elementi di scienza politica". New York: Free Press (Original work published in 1896)
- Nelson, Joan. (2000), "Grounds for Alliance? Overlapping Interests of Poor and Not-so-Poor," in Peter Houtzager, Mick Moore, and James Putzel, eds., *Changing Paths: The Politics of Social Change and Poverty Reduction*.
- Oesch, D. (2003), "Labour market trends and the Goldthorpe class schema: a conceptual reassessment", *Swiss Journal of Sociology*, 29 (2): 241-262
- Pew Research and Demographic Trend (2012), "The Lost Decade of the Middle Class", retrieved May 2013: <http://www.pewsocialtrends.org/2012/08/22/the-lost-decade-of-the-middle-class/>
- Rose, D. (1995) "Official Social Classifications in the UK", *Social Research Update, University of Surrey*
- Sainsbury, Diane (1987), Class voting and left voting in Scandinavia, *European Journal of Political Research* 15: 507-526.
- Sklar, R.L. (1965). "Contradictions in the Nigerian political system" , *Journal of Modern African Studies*, 3, 201-213
- Thurow C.L. (1984), "The Disappearance of the Middle Class", *The New York Times*, F3
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. (Translated by AM Henderson & Talcott Parsons). NY: The Free Press